

1650 Hekseprosesser - vitenskap eller fyllevrøvl?

Selvsagt litt av begge deler. Som vedrørende det meste i livet er det ulike syn, innfallsvinkler, tro og holdninger, samt indoktrinering og ofte usikre dokumentasjoner. De tidligste antydninger kom kanskje via regnskapskilder, som kunne si noe om hvordan domsslutningen ble eksekvert og f. eks hvor mye bøddelen fikk for å brenne trollfolk. De fleste ble nok brent, halshugging som dødsdom var faktisk oppfattet som straffenedsettende, ref. Nypan-saken. I tillegg har enkelte filmer og dokumentarer gjort folk blinde, slik disse media «trollbinder» sitt publikum. Ref. krigsfilmer og heltedåder. Investering i filmer er en god propaganda vil du frem med et budskap og påvirke de enfoldige. Den mest kjente «heksejakten» har vi fra Salem i Boston i USA i 1692, gjenskapt som film med Winona Ryder i en av rollene. Der ble 19 hengt. Hekseprosessene var verst i Tyskland, men sannelig gikk det hardt for seg på Finnmarkskysten også. Sett i relasjon til folketallet, må kanskje det området bli karakterisert som det mest brutale i verden hva gjelder hekseprosesser og trolldom. Kan det ha noe å gjøre med urbefolkninger generelt, og samekulturen spesielt - som vel har sin medisinnmann/sjaman? En femtedel av de som ble dømt var samer, hvorav de fleste var menn.

Så lenge det har vært mennesker på jordkloden, har noen av disse hatt evner utenom det vanlige. Vi kjenner «signere» og «kloke koner». Men det var også en del som hadde «onde evner», der de gjennom sine blikk og verbale besvergelses kunne kaste ulykke over andre. Begge disse gruppene har blitt kalt «trollfolk» som en fellesbenevnelse. Hekseprosessene kan altså ikke knyttes til inkvisisjonen i de katolske landene. Inkvisisjonen var mer opptatt av kjettere enn trollkvinner. Religion og dets fanatikere har ofte fått skylden for mye, men hva

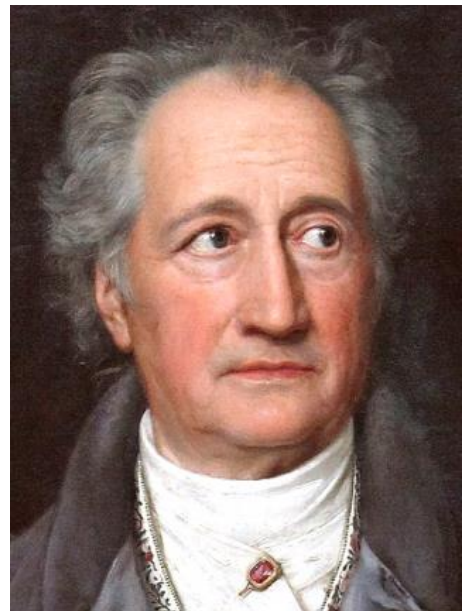
gjelder «hekseprosessene» og trollkvinner synes Staten gjennom sitt kanselli, å være den fremste pådriver - slik mange mener det også forekommer i 2023, om enn i andre former. Vi hører ofte også i dag at ordet «hekseprosess» blir benyttet blant folk som føler seg urimelig forfulgt.

Demonologi er vitenskapen om demoners vesen og gjøremål. Den intellektuelle hekselæren stammer trolig fra lærde inne kirken, som Augustin og Thomas Aquinas. Men det var nok eliten blant filosofer og fremtredende jurister, som delte ut sitt tankegods. *Diabolisme* er et sentralt begrep innenfor den demonologiske læren. Kan vel oversettes med djvelpakt, en trolldomsutøvelse. *Maleficium*: skadebringende trolldom eller svart magi - gjerne knyttet til folkelige oppfatning av trolldomsaktivitet (trolldom uten diabolisme). *Trolldomskraften* tillegges det enkelte (onde) individet og relateres ikke til noen avtale eller kontrakt med Satan. *Hekseri* oppfattes som en medfødt, personlig evne.

I Norge ble omtrent åtte hundre mennesker anklaget for å ha utøvet trolldom, og av disse ble om lag tre hundre henrettet for hekseri. Nesten 80 % av de rettsforfulgte var kvinner, underforstått: i Norge er der registrert om lag 50 dødsdommer over menn, mens litt i overkant av 250 kvinner fikk dødsstraff. På Nordkalotten var det like mange, eller flere menn blant heksene. På Island var det kun menn, 21 stk. Tallene må nok sees i sammenheng med generell viten. Nesten alle grove forbrytelser i verden er utført av menn. Hvor mange kvinnelige mordere har vi? Omtrent ingen.

Fra litteraturen er det ganske interessant å se hvordan noen har ordlagt seg. Bibelen var bok nr.1 i Norge. Samtidig var nr.2 kanskje «Faust» av Goethe (1749-1832). Han skrev:

*Så Sneglelangsomt kryper vi
At alle kvinnfolk flyr forbi.
For skal først satan ha visitt
Er kvinnen foran tusen skritt*

Goethe, malt av Josef Stieler i 1828

Kvinnesyntet hos demonologene og de ulike religiøse konfesjonene har samme oppfatning på dette punktet. Slik kommer det fram i *Malleus Maleficarum* (Heksehammeren) og de mange demonologiske manualene fra 1500-tallet:

”Når en kvinne tenker alene, tenker hun ondt”.

”Alt hekseri kommer fra kjødets lyst som er umettelig hos kvinner ”.

”Kvinnens bestiatske appetitt fører til at de søker tilfredsstillelse hos djevler og demoner”.

”Kvinner har ofte samleie med demoner og dediserer sine nyfødte barn til Satan”, skrev den kjente juristen og statsviteren Jean Bodin i 1580 og la til at ” ...ingen ondskap kommer opp mot kvinners ondskap”.

”Alle kvinner er i prinsippet mottakelig for trolldom på grunn av deres svake fysiske og moralske natur, de er ustabile og lar seg lett påvirke. Kvinner er løsmunnet. Kvinnesnakk sprer djevelens budskap. Kvinnen er like uberegnelig som en villhest, like kjønnslysten som en gris og like bråkete som en bjeffende hund”, forklarte en tysk protestant på midten av 1500-tallet.

”Kvinner som ofte omgir seg med kjeftbruk avslører seg selv som trollkvinner - et sterkt rettslig indisium på heksekriminalitet er de ondskapsfulle ord som kommer ut av kvinners munn”, forklarte Jean Bodin og viste til at kvinner har vanskeligheter for å holde sin munn og passe sin giftige tunge.

Etter hvert modererte de seg litt, og da de skulle slutte med å brenne heksene, het det seg: «Kvinner og andre uskikkelige individer skulle disiplineres, kontrolleres og kultiveres gjennom opplysning og ikke gjennom ild og vann». Mrk: andre uskikkelige individer...

Går vi tilbake til prosessene generelt, ser jeg fra de som har studert dette at det ikke var en kvinnejakt, slik ovennevnte sitater kunne tyde på. Den anerkjente amerikanske historikeren Brian Levack, f. 1943, mener gjennom sine bøker som tar for seg *The Witch-Hunt* at det var ofte kvinner som anmeldte kvinner. En kobler seg da lett inn mot spekulative ord som «slu og sladder».

Jeg låner et avsnitt fra Wikipedia:

I norske justisprotokoller kan vi lese om kvinner som har gitt sin tunge til Satan. *Martin Luther* og *John Calvin* mente at kvinner er svake, ofte umoralske, godtroende og underkastet sine seksuelle pasjoner. Djevelen angriper menneskeheten der den er svakes, nemlig gjennom kvinnekjønn. Calvin og Luther var sterkt opptatt av den hellige familien, husholdet og ekteskapet. Enslige kvinner (enker og ugifte) hadde stor tilbøyelighet til å søke tilfredsstillelse hos demoner - de sto ofte i ledtog med djevelen fordi de ikke var beskyttet av den hellig

ektestand. Enslige kvinners seksualitet var farlig - den ble fordømt som hor og djevelens verk - så lenge den ikke ble tuktet og kontrollert av mannen i ekteskapet. Og i ekteskapet skulle kvinnen være underdanig, tro, lydlig og føde barn (se sitater av Luther). Ektestanden og barneproduksjon var velegnet til å kjøle ned kvinnenenes hete lyster. En kvinne som ikke vil føde barn, var en kvinne i Satans vold, hevdet en dansk teolog på midten av 1500-tallet.

En må vel kunne tro at verden har kommet litt lengere i dag. Men faktisk har den ikke det. Ref. slutten av dette kapittel. Norge er nemlig ikke hele verden. Og hvorfor blir heksene fremstilt som gamle kjerringer, med lang nese, skaut og sideskjørt som rir av sted på en sopelime. «Heksene» var trolig ikke slike gamle kjerringer. Trolig var mange yngre, flotte, pene kvinner, med ben i nesen - som satte seg litt opp mot makta, mot sure gamle menn og stivbente konservative - som derfor gjerne ville bli kvitt dem.

Og hvor skulle de gamle kjerringene på sopelime? Jo, til Blokksberg, ref. uttrykket «*dra til Blokksberg*». Blokksberg eller Brocken, ligger 1142 meter over havflaten i fjellkjeden Harz i det gamle Øst-Tyskland. Mannen bak plassen og den stygge hekse må nok tilskrives Johannes Praetorius, hvis bok kom ut i Leipzig i 1669. Forestillingen om Blokksberg som heksefjell over alle heksefjell kan altså ikke knyttes til den europeiske hekseforfølgelsen. For et større publikum er Blokksberg først og fremst kjent for sine hekseabbater gjennom ett av verdenslitteraturens mesterverk, nemlig tidligere nevnte Johan Wolfgang von Goethe's "*Faust*", skrevet under romantikkens glansperiode mot slutten av 1700-tallet. Goethe var selv oppe på Blokksberg i 1777. En må gå ut ifra at det var likevel Johannes Praetorius sin beskrivelse/tegning som la grunnlaget for hvordan vi i våre hjerner ser for oss heksene. Denne illusjonen samsvarer med lignende «førsteutgaver». De danner en mal. Ref. hvordan du så det og det - første gangen, det sitter i. Og «heksene» drar til Blokksberg natt til 1. mai: Valborgnatten - og har altså ikke noe å gjøre med midtsommerfesten St. Hansnatten. Området omkring fjellet besøkes hvert år av tusenvis av turister. Mens Blokksberg tilhørte Øst-Tyskland var det imidlertid forbudt både for hekser, djevler og turister å bestige fjellet, som da var brukt som overvåkningsstasjon mot vesten.

Ser en på de ulike landene gjengitt her for perioden frem til slutten av 1600-tallet, så er det viktig å se dette i forhold til folketallet. Hekseprosessene ble gjennomført i perioden 1560 - 1730, med størst aktivitet mellom 1620 og 1665.

	Henrettelser	Folketallet i år 1600
Norge	310	400 000
Sverige	300	800 000
Danmark	400	570 000
Finland	120	350 000
Island	21	50 000
Russland	300	15 000 000
Tyskland	25 000	16 000 000
Frankrike	3 000	19 000 000
Sveits	4 000	1 000 000
England	300	5 000 000
Skottland	1 300	1 000 000
Irland	4	1 000 000
Portugal	7	1 000 000

Heksejakten i Norge rammet Finnmark verst, - der iallfall 92 mennesker fikk dødsdom. Ellers er mange tall usikre ut ifra hvilken web-side (kilde) en er på. Samt at noen blander antall prosesser/innklaget - med antall som ble dømt til døden. Men det er ikke rett, ja sågar en dødsdom behøvde ikke å bli fullbyrdet. En bør holde seg til hva Rune Blix Hagen ved UiT opererer med. Han er utvilsomt Norges fremst ekspert på området. En interessant observasjon her, er å se på tallene for Sverige, som samtidig henrettet dobbelt så mange for sex med dyr. Se *Stjørdalens krønike*, bind 1, side 94. Statikkstikken nedenfor her er basert på Norsk Folkeminnnesamling, og navn/hendelser fremkommet gjennom ulike websider, som dessverre i seg selv kan ha mangler og begrensede opplysninger om det enkelte tilfellet. Det er også slik at flere av de saker som det refereres til hva gjelder «sted», varierer mellom det reelle åstedet, fogderiet og fylke. Og domsavsigelsen er ofte utelatt. Anklagen skifter i benevnelse med tiden, og det opereres med begreper som hekser, trollfolk, trolldom, trylleri, signeri m.m., uten at dette reflekteres her. «Uklar» under her, henspeiler seg vanligvis til bøter. Mrk: halshugging ble ansett for formildende / straffenedsettende i forhold til å bli brent.

År	Sted	Navn	Generelt	Utfall
1575	Sør-Trøndelag	Sigert Jonsdatter		uklar
1583	Sør-Trøndelag	Albert Veigsens kone		uklar
1600	Stjørdal	Siri Ranvold		Bøter
1600	Fosen	Trons kone		uklar
1600	Namdalen	Ivar Bygset		uklar
1600	Namdalen	Et kvinnfolk		uklar
1614	Stjørdal	Henrik Meråkerfinn	Velstående same som truet naboene i Meråker med trolldom. Henrettet på Langøra.	Henrettet Halshugget
1616	Fosen	Torkild i Hjentøen		uklar
1619	Strinda	Peder Mormyren		uklar
1620	Strinda	Ragny Hunnelvigen		uklar
1627	Orkdal	En landstryker		uklar
1627	Orkdal	Erik Gårdset		uklar
1627	Orkdal	Oluf Skave		uklar
1627	Orkdal	Oluf Stavne		uklar
1627	Orkdal	Jon Stavne		uklar
1627	Orkdal	Arne Tredal		uklar
1627	Orkdal	Anders Grindal		uklar
1636	Snåsa	Gjertrud Kjernerås		uklar
1636	Snåsa	Ole Øven		uklar
1637	Sør-Trøndelag	Oluf Bårdsens Inngjerd		uklar
1637	Inderøy	Halstein Lyngstad		uklar
1637	Inderøy	Andor Okshol		uklar
1637	Inderøy	Mons Berg		uklar
1637	Inderøy	Erik Vang		uklar
1639	Hemne	Jorun Dalheim		uklar
1639	Trondheim	Skjegg-Anne		Henrettet
1645	Stod	Berit Sivertsdatter		Henrettet
1648	Stod	Lars Ås		uklar
1648	Vikna	Barbro Havsfjord	Manet fram uvær som tok livet av bygdas lensmann. Årsak til lite lever i fisken, Barbro stjal den om natten. Skyld for forrykende uvær i 1625 hvor flere fiskere druknet utenfor Namdalen.	Henrettet Brent

1649	Stod	Berit Tiltnes	Gift bondekone fra Stod. Holdt i forvaring for beskyldning om å ha tatt livet av en prest, og forgjort stedets fogd med trolleri. Hun rømte fra fengslet.	Druknet seg selv
1649	Stod	Marit Knutsdatter	Eldre og fattig kone. Først dømt til å rømme landet for å ha drevet med magi, signing og maning. Dømt til døden for djevelpakt – samvær med djevelen og helsesabbat. Forårsaket en prests død.	Henrettet Brent (Står halshugget i en kilde)
1649	Fosen	Peder Lis kone		Forvist
1650	Oppdal	Guri Hansdatter		Henrettet
1655	Orkdal	Margrete Jørgensdatter		Henrettet
1655	Trondheim	Grøtkall-Marit		Henrettet Brent
1656	Oppdal	Laurits Arnesen Dal		uklar
1656	Orkdal	Ragnhild Brekken		uklar
1656	Trondheim	Gammel kone	(Kan være en av de navngitte her)	Henrettet Brent
1658	Sparbu	Arnt Steinkjærs kone		uklar
1661	Overhalla	Astrid Mikkelsdtr Lestum	Frekk i kjeften som ønsket vondt over sine naboer. Dømt for trolldomsvirksomhet. Utsatt for pinlig forhør, halshugget og til slutt ble hodet brent på bål på Øysletta.	Henrettet Halshugget
1664	Trondheim	Anne Andersen Lauritsen		uklar
1664	Trondheim	Marit Povelsdatter		uklar
1664	Trondheim	Kirsten Sørensdatter		uklar
1670	Strinda	Ole Nypan		Henrettet Halshugget
1670	Strinda	Lisbeth Pedersdtr Nypan	Syndige bønner og grov avgudsdyrkelse. Svart magi.	Henrettet Brent
1674	Trondheim	«Finn-Kirsten» Kjersti Ivarsdatter	Ugudelig liv med hor og grove laster. Streifet omkring i Trøndelag til stor forargelse. Tilsto (etter tortur?) å være i djevelens tjeneste. Bundet til stigen og kastet på bålet.	Henrettet Brent
1683	Namdal	Lisbet Pedersdatter		uklar
1683	Namdal	Marit Pedersdatter	Dømt vekk fra Amtet. « <i>dømt til norlandene henbringes</i> »	Forvist
1690	Inderøy	Berit Klausdatter	Landsforvist; <i>dømt at rømme kongens riker og lande.</i>	Forvist
1705	Inderøy	Amond skomaker		uklar
1712	Stjørdal	Marit Pedersdatter	Dømt til forvisning til Nord-Norge (norlandene)	Forvist

Totalt ble 13 henrettet i Trøndelag, 5 i NT og 8 i ST. (Usikre tall, usikre kilder).

I desember 2001 laget jeg et større hefte om Hekseprosessene, med undertittel: *Notater hentet fra internett, satt sammen og bearbeidet.* (Dette kan du få hos meg dersom du sender meg en email: hans.olav.lokken@online.no). Herfra sakser jeg nå noen setninger om vannprøven uten at jeg er sikker på om det er fra Rune Blix Hagen, Hans Eyvind Næss, Live Helen Willumsen

eller andre - disse dyktige mennesker griper nemlig ofte inn i hverandre med likelydende setninger.

Hekseprosessene fra Finnmark skiller seg ganske mye ut fra resten av Danmark/Norge. Trollkvinnene (ca. 80 % av dem var kvinner) fra vår nordligste landsdel hadde mer til felles med sine medsøstre i Tyskland, og særlig Skottland. Det som kjennetegner hekseprosessene i 1600-tallets Vardøhus, er dens brutale karakter, med tortur, vannprøve og bålstraff. I følge Wikipedia er eksempelvis vannprøven kjent fra åtte norske prosesser utenfor Finnmark. I Finnmark måtte 30 personer på sjøen. Vannprøven ble oppfattet som et gudsbevis. Prøven gikk ut på at bøddelen bandt et tau rundt livet på den mistenkte og kastet vedkommende på sjøen. Vannprøven fulgte en slags nådeløs logikk. Hvis trollkvinnen fløt, var hun skyldig.

Hvis hun sank, var det et tegn på hennes uskyld. Vannet ble oppfattet analogt til Guds hellige dåpsvann, det vil si som et renhetssymbol. Man mente derfor at den guddommelige intervensjon lå i at vannet tok til seg eller støttesten som ble utkastet fra seg. Fra Finnmark kjenner vi ingen som besto prøven, samtlige fløt. Alle som gjennomgikk denne prøven fikk dødsstraff. Det er en misforståelse å tro at vannprøven ble hyppig brukt ved de europeiske trolldomsprosessene. På 1600-tallet var metoden generelt i vanry og på kraftig retur. Nesten samtlige av de ledende demonologene under heksejaktens mest intensive fase, tok avstand fra prøven. Den franske juristen Jean Bodin, som i 1580 ga ut den mest betydningsfulle og mest ortodokse hekselære med veiledning i brutal heksejakt, tok avstand fra vannprøven. Man burde avstå fra metoden fordi det var en fare for at djevelen lett kunne manipulere prøven, argumenterte Bodin.

Hvordan prøven ble utført varierte sikkert stort. Noen mener at personen ble kledd naken, bakkbundet eller kryssbundet og kastet på sjøen. Andre har ment at den mistenkte beholdt

klærne på - ja, årsaken til at alle fløt var datidens vadmelskjørt som kvinnene gikk i. Klærne fungerte som en slags flytevest. Det fortelles også at bøddelen begynte med å klippe hårene av henne på hele kroppen. Det heter at Satan straks dro fra henne da bøddelen skar av hårene på hennes øyenbryn. Hun ble med andre ord kledd naken og barbert over hele kroppen før bøddelen kastet henne på sjøen i øvrighetens og allmuens påsyn.

Årsaken til at hekseprosessene avtok/sluttet, har nok sin forklaring i kanselliets utvikling. Etter hvert ble det utdannet egne dommere. Det var ikke lenger en mektig bonde uten juridikum som dominerte. Loven forandret seg proporsjonalt. Lov om trolddom ble opphevet i 1842. Siste heksebrenning i Norge fant sted i november 1695 i Kvæfjord. Hun het Johanne Nilsdatter. I Sverige skjedde den siste i 1704 - og den siste offisielle henrettelsen for hekseri i Europa fant sted i Sveits 18. juni 1782. Hennes navn var Anna Göldin. Noen vil ha det til at det var hekseprosesser i Polen ut på 1800-tallet, igjen vel ut ifra hva som ligger i ordet «heks».

Det er nok mange som mener at vi i dag også har hekseprosesser, og kanskje flirer litt til slike utsagn. Ofte gjennom retorikk når noen føler seg urimelig anklaget av andre. Men faktisk hevdes det at det er drept like mange påståtte hekser i Afrika i femtiårsperioden 1956–2006, som alle de som ble brent i løpet av europeisk historie. Kamerun har trolig hatt store problemer med at kvinner ble anklaget for heksekunst. I Nigeria har det vel også vært noen merkelige påstander. Hjelperearbeidere har visstnok i våre dager rapportert at heksejakt på kvinner og mindreårige er vanlig i Nepal og Papua New Guinea, både i landdistrikter og i byene. Igjen er nok dette basert på ulike tolkninger av begreper, tradisjoner og særegne kulturelle forhold.

Flere faktorer kan bidra til å forklare den generelle overvekt av kvinner hva gjaldt hekseprosesser oppover årene. En er at flere kvinner enn menn befant seg i sosiale posisjoner der de ble utsatt for mistanke om trolddom. Og en kan vel heller ikke se bort ifra at menn gjennom alle tider og kulturer har hatt all makt og avgjort alle konflikter grunnet fysiske realiteter. Dette har forplantet seg inn på alle arenaer. Og til dårligere tider, fattigdom og levestandard, desto større blir denne avmakt for kvinner som blir blokkert ute. At sjamaner, type religioner og troen på syndefallet har forsterket dette, kan en trolig heller ikke se bort ifra. Praktiserer vi ikke for det meste en luthersk-protestantisk kristendom her på berget? Men hva med Luther sitt kvinnesyn og uttalte setninger? Et paradoks? Så vidt meg bekjent er det vel bare vi i den «protestantiske, velstående vestlige verden» + noen ytterst få protestantiske kristne spredt rundt om i verden, som har en religion som har kvinnelige ledere og kvinnelige prester. Så er det kanskje igjen til slutt et spørsmål om religion.